

УДК 94 (477)

Цитування:

Пекарчук В. М., Філіна Т. В., Майстренко-Вакуленко Ю. В. Історичний козацький портрет у творчості Наталії Павлусенко. *Культура і сучасність : альманах. 2023. № 2. С. 82–87.*

Pekarchuk V., Filina T., Maystrenko-Vakulenko Yu. (2023). Historical Cossack Portrait in the Work of Natalia Pavlusenko. *Kultura i suchasnist: almanakh, 2, 82–87 [in Ukrainian].*

Пекарчук Володимир Михайлович, доктор історичних наук, професор, Начальник юридичного факультету Пенітенціарної академії України vladimirprk@i.ua

Філіна Тетяна Вікторівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри артменеджменту та івент-технологій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв <https://orcid.org/0000-0002-0685-8177> tfilina01@gmail.com

Майстренко-Вакуленко Юлія Вячеславівна, кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій дизайну і графіки Національного авіаційного університету <https://orcid.org/0000-0002-9796-7781> ymaystrenko-v@ukr.net

ІСТОРИЧНИЙ КОЗАЦЬКИЙ ПОРТРЕТ У ТВОРЧОСТІ НАТАЛІЇ ПАВЛУСЕНКО

Мета роботи. Дослідити жанр історичного козацького портрету у творчості сучасної київської художниці Наталії Павлусенко. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні мистецтвознавчого методу, біографістики, дослідження, а також аналітичного, історичного, описового, що в сукупності дозволило досягнути обґрунтованих результатів дослідження. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше розглянуто творчість сучасної київської художниці Н.М.Павлусенко в межах авторського мистецького проекту «Герої козацької України». **Висновки.** В результаті проведеного дослідження встановлено, що творчість Н.Павлусенко в жанрі історичного козацького портрету належить до сучасних мистецьких феноменів та є помітним вкладом в розвиток українського історичного жанру живопису. Серія робіт художниці, об'єднання мистецьким проектом «Герої козацької України» являє собою низку портретів гетьманів та отаманів періоду козаччини в авторському виконанні з високою професійною майстерністю. Кожна з робіт є авторською інтерпретацією образу на основі опрацювання значної кількості історичних джерел, що передає не лише достовірність доби, але з позначена певним психологізмом та характерністю. Означений проект історичного козацького портрету є вагомим внеском в популяризацію української історії та мистецтва, а також піднесення патріотизму та національно-культурної ідентичності.

Ключові слова: Наталія Павлусенко, історичний козацький портрет, історичний живопис, картина, проект «Герої козацької України», історичні постаті, гетьмани козацтва.

Pekarchuk Volodymyr, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Faculty of Law Penitentiary Academy of Ukraine; Filina Tetiana, PhD in Cultural Studies, Associate Professor, National Academy of Culture and Arts Management; Maystrenko-Vakulenko Yuliya, Candidate of Art History, Associate Professor, Head of the Department of Scenography and Screen Arts, National Academy of Fine Art and Architecture

Historical Cossack Portrait in the Work of Natalia Pavlusenko

The purpose of the work is to explore the genre of the historical Cossack portrait in the work of contemporary Kyiv artist Natalia Pavlusenko. **The methodology of the research** consists in the application of the art method, biographical, research, as well as analytical, historical, descriptive, which together made it possible to achieve substantiated research results. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that for the first time the work of the

©Пекарчук В. М., 2023

©Філіна Т. В., 2023

©Майстренко-Вакуленко Ю. В., 2023

contemporary Kyiv artist N. Pavlusenko is examined within the framework of the author's artistic project "Heroes of Cossack Ukraine". **Conclusions.** As a result of the conducted research, it was established that the work of N. Pavlusenko in the genre of historical Cossack portrait belongs to modern artistic phenomena and is a notable contribution to the development of the Ukrainian historical genre of painting. The series of the artist's works, united by the artistic project "Heroes of Cossack Ukraine", is a series of portraits of hetmans and atamans of the Cossack period in the author's performance with high professional skill. Each of the works is the author's interpretation of the image based on the study of a significant number of historical sources, which conveys not only the authenticity of the era, but is marked by a certain psychologism and character. The designated project of the historical Cossack portrait is a significant contribution to the popularisation of Ukrainian history and art, as well as the promotion of patriotism and national-cultural identity.

Keywords: Natalia Pavlusenko, historical Cossack portrait, historical painting, picture, "Heroes of Cossack Ukraine" project, historical figures, Cossack hetmans.

Актуальність теми дослідження. Серед творів живопису історичного, історико-батального жанру окремо вирізняється історичний портрет, що має не лише художню, але й історико-культурну цінність, оскільки перебдачає ретельне дослідження біографістики, інших історичних джерел для максимально реалістичного і водночас художньо-авторського відтворення образу, характеру, психології видатних діячів української історії. Навіть у тому випадку, коли достовірних джерел мало або наявним є факт певної стереотипізації образу чи навіть викривлення, саме глибоке пропрацювання художником теми та історичного контексту дозволяє максимально реалістично відтворити художній образ того чи іншого історичного діяча. Серед представників жанру історичного портрета яскравим мистецьким явищем виокремлюється творчість київської художниці Наталії Павлусенко, чия серія робіт в рамках мистецького проекту «Герої козацької України» є званою і впізнаваною як в Україні, так і за її межами. Відповідно це актуалізує потребу наукового дослідження жанру історичного портрету в сучасному українському мистецтві.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукових праць, присвячених дослідженню творчої діяльності Н.Павлусенко, на жаль практично немає. Наявні інтерв'ю художниці, короткі огляди виставок, інші публікації інформаційного характеру, розміщені в інтернет-мережі [1-2; 4-5]. Разом з тим, доволі інформативним є особистий сайт художниці [3], де вміщено детальні історії створення портретів, попереднього дослідження теми, опрацювання історичного матеріалу тощо.

Мета роботи. Дослідити жанр історичного козацького портрету у творчості сучасної київської художниці Наталії Павлусенко.

Виклад основного матеріалу. Наталія Миколаївна Павлусенко народилася в 1972 році у місті Києві у родині відомих

українських художників-монументалістів Миколи і Любові Павлусенко. У 1990 році закінчила з відзнакою Республіканську художню школу ім. Тараса Шевченка за спеціальністю живопис, а у 2000 р. - кафедру образотворчого мистецтва Київського міжрегіонального інституту удосконалення учителів ім. Б. Грінченка. У різні роки викладала живопис і малюнок у Косівському училищі прикладного та декоративного мистецтва, Київському міжрегіональному інституті удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, а також тривалий час вела студію малювання для дітей.

Наталія Павлусенко працює у жанрі історичного портрету вже понад п'ятнадцять років, і майже стільки часу присвятила створенню живописної серії портретів «Герої козацької України». Це є доволі ґрунтовний історико-мистецький проект, що потребує постійного консультуванні і роботи з істориками, які вивчають добу козацтва, реконструкторами, аби максимально достовірно відтворити образ та зовнішній вигляд історичних постатей минулого України. На думку Н.Павлусенко, це дає змогу доторкнутися до справжньої історії. А тому саме історія України була і залишається однією з головних тем у творчості Наталії. Адже скільки вона себе пам'ятає, в її сім'ї завжди свято зберігалися українські традиції: і батько, і мати у своїй творчості намагалися їх берегти, розвивати і примножувати. Любов до живопису у Наталії і особливий погляд на мистецтво виховав батько, Микола Андрійович Павлусенко, що належав до покоління шістдесятників. Сам родом був з Вінничини, 1969 р. закінчив Київський художній інститут у майстерні відомого художника і педагога Тимофія Лящука. Працював у галузях монументального й декоративно-прикладного мистецтва, плаката, графіки, дизайну, екслібриса й живопису. Також тривалий час працював у галузі рекламного плакату, був на редакторській

роботі у видавництві «Мистецтво», був розробником експозиції музею Гетьманства у Києві [7].

З 2005 р. художниця працює у жанрі історичного портрета, розпочавши роботу над серією художніх портретів «Герої козацької України. Однією з головних тем творчості мисткині є історія України, її популяризація серед народу та знищення так званих «білих плям». «Герої козацької України» - це мистецький проєкт, спрямований на підвищення рівня обізнаності українських громадян стосовно їх історичної спадщини. Передумовою його створення стало усвідомлення Н. Павлусенко відсутності портретів деяких історичних діячів доби Козаччини та надто низька якість тих, що збереглися, як з історичної, так і з художньої точки зору. Як зазначає Н.Павлусенко, ідея виникла через бажання покращити існуючі, а також створити нові образи, опираючись на дослідження історичної науки. Така діяльність, насамперед, вимагає здійснення ґрунтовної пошукової роботи та кооперації з фахівцями. Саме тому Наталія під час створення своїх історичних полотен активно співпрацювала з директоркою Музею гетьманства Г.Яровою, докторкою історичних наук О.Ковалевською, дослідником та знавцем історичного костюму С. Шаменковим, кандидатами історичних наук В. Панченком, О. Сокиркою та ін.

Протягом років копіткої роботи Н. Павлусенко відтворила портрети найвідоміших українських гетьманів: Івана Мазепа, Петра Дорошенка, Богдана Хмельницького, Петра Сагайдачного, Байди Вишневецького, Івана Сулими. Вона відтворила образи за допомогою старовинних зображень, літературних описів та на основі антропологічних досліджень. Художниця розповідає, що наштотхнули її на створення портретів шкільні підручники з історії її сина: «Я гортала ці підручники. Їх прикрашали портрети польських королів, російських царів, султанів Османської імперії — їх прижиттєві дуже гарні портрети. Мене обурював той факт, що, на жаль, не було таких портретів у наших героїв. Або був поганий прижиттєвий портрет, або не існувало портретів взагалі, як у Северина Наливайка — замість нього друкували булаву. Мені стало дуже соромно, і я почала пробувати писати ці портрети» [3].

Н.Павлусенко так характеризує свою творчу мотивацію і ретельні дослідження перед написанням історичних портретів діячів

козащини: «Не стільки національна гордість, хоча вона теж є, а національний сором за те, що в підручнику бачать наші діти. Художники, як правило, замислюються над своїм самовираженням, як показати себе, свою індивідуальність, свою творчість. Я йду іншим шляхом. Не стільки хочу показати свою індивідуальність та творчість, скільки хочу залатати білі плями в історії. Можливо, в цьому є якась творчість, але це більше реконструкція історична» [5]. Першим став портрет Богдана Хмельницького, далі художниця взялася за гетьмана Івана Мазепу. Як виявилось, прижиттєвих портретів гетьмана майже не збереглося. Тому відтворювала його образ за дослідженнями. «Я дуже люблю Івана Мазепу. Бо це постать одіозна і для України значуща. Він понад 20 років був гетьманом, а не просто там декілька років. Це людина, яка зробила колосальний внесок в Україну. Першим мені трапилось дослідження «Яким був Мазепа» у книзі Кіма Скалацького «Пошуки, знахідки, відкриття». Він дуже цікаво надрукував описи французьких дипломатів, козацької старшини, які розповідали про зовнішність Мазепа. Також він надрукував портрет його друга — якогось графа, який був подібний на Мазепу. На основі цього я зробила перший портрет. Уже коли Ольга Ковалевська стала досліджувати це питання, й «1+1» створив фільм, то виявилось, що наші портрети дуже схожі» [5].

При роботі над портретом Северина Наливайка також були свої дослідження й типології, паралелі з героями сучасної російсько-української війни. Н.Павлусенко, наприклад, згадує, що «Микола Вінграновський у романі «Северин Наливайко» описує його зовнішність. Він пише, що Наливайко був гарний, як Бог, мав гнучкий високий стан, був смаглявий, мав чорний оселедець, був із темнашими губами. До того ще й освічений. Брат його був священиком у церкві князя Острозького. Тобто це були дуже освічені, шляхетні люди, це не були якісь прості нерозумні дикуні, як іноді нам нав'язують образ шароварщини» [5].

При роботі над портретом Наливайка та з метою передачі психологічного образу важко художниця переглядала сучасні різні фотографії героїв АТО, серед яких виокремила для себе фото Олександра Мороза із серії Вікторії Ясинської «Портрет солдата» (2016). Н.Павлусенко згадує: «Він зовсім

рудий, голубоокий, не підходив до цього чорнявого образу, але психологічний його портрет був вражаючим. Він мене вразив своєю простотою, простим мужнім поглядом людини, яка брала до рук зброю, і не тільки брала, а й воювала цією зброєю. Я взяла його психологічний образ на свій портрет, тобто

скористалася оцим його поглядом. Видався мені подібним до Наливайка. Вираз обличчя — спокійний, постава горда й достойна. Жоден актор не міг би так зобразити героя, як людина, яка по-справжньому тримала зброю. Написала з нього Наливайка, змінивши колір очей і волосся — на темний» [1].

Рис. 1-2. Художниця Наталія Павлусенко зі своїми роботами (фото з мережі інтернет)

У цілому ж вона відзначає той факт, що в антропологів, судових експертів із тих зображень, що вони брали, і з тих, що бралися нею, у підсумку зійшлися дуже близько один до одного. «Наші образи дуже подібні. Просто

в них гетьман без шапки, а в мене він у шапці і більш завуальований. Це ще раз підтверджує, що ми ідемо, мабуть, одними й тими ж шляхами і приходимо до того ж самого результату та наближаємося до його

образу максимально, наскільки можливо наблизитися. А от цікаво із Северином Наливайком, у якого взагалі немає образів» [3].

Портрет Пилипа Орлика був написаний Н.Павлусенко до 25-річчя прийняття Конституції України, коли влітку 2021 р. привозили зі Швеції в Україну оригінал документу Орлика 1710 року.

Кожен з портретів серії має свою історію створення, несхожу на інших. «Мазепу я кілька разів повторювала, як і Богдана Хмельницького. Потім Іван Підкова, який за життя дуже погано зображений. Люблю Івана Сірка. До речі, про Сірка-характерника. Історики вже довели, що це міф. І мені це дуже приємно. Він був настільки розумний, що прораховував усі свої битви. І якщо бачив, що програє, то не вступав у битву, тому він не програв жодної битви. Я хотіла передати у портреті його хитрість, розум, поміркованість, нестандартне мислення, які я написала на основі реконструкції Лебединської, що реконструювала по черепу скульптурний портрет Сірка. Із нього я намагалася зробити живописний портрет більш молодого віку. В іконографії гетьманів великі білі плями. Часом той чи інший портретний образ потрібно відтворювати буквально по зернинках, а часто і творчо домислювати. І тут автор йде різними шляхами. Портрети деяких гетьманів — це копії прижиттєвих портретів, як наприклад, Кирила Розумовського (з портрета Луї Токе) і Петра Сагайдачного (копія портрета невідомого художника XIX ст.)» [5].

Художницею вже написані портрети Б. Хмельницького, два портрети І. Мазепи, портрет П. Скоропадського та багато інших. У залежності від історичного періоду, до якого належить та чи інша особистість, Н. Павлусенко використовує різні живописні прийоми творення: від парсуни до психологічного портрету, вводячи своїх персонажів в історичний фон. Наприклад, Івана Сірка намалювала на основі антропологічного дослідження Галини Лебединської. Щоби природно виписати поставу героя, запрошувала позувати акторів театру імені Івана Франка.

Зображені на портретах історичні постаті виглядають ніби живі люди: «Мені хотілося їх оживити, щоб вони щось промовляли. Я, наприклад, щаслива, що ці портрети, які оживають, є ніби живими

образами, тобто вони промовляють. Таке враження, що не ми хочемо подивитися на них, а вони хочуть подивитися на нас, реінкарнуватися сюди через ці портрети і подивитися. Це за рахунок акторів Театру імені Франка плюс герой АТО. Реалістична натура дає більше. Те, що я бачу, те я можу цілком використовувати, ну а далі — вміння, майстерність, яка дає можливість це зробити. Тому в підручник з історії ... треба, щоб зображення були максимально достовірними з історичної точки зору. На думку художниці окремі її портрети можна подавати в підручниках, зокрема, Северина Наливайка, можна взяти Петра Дорошенка, Богдана Хмельницького, Івана Підкову [5].

Зі своїми портретами Н.Павлусенко стала ще й ілюстратором: у 2021 р. вийшла друком книга «Скарби шведських архівів», за редакцією М.Тратнер, яка проілюстрована роботами Н.Павлусенко [6].

З початком повномасштабної війни Н.Павлусенко опинилася за кордоном у Швеції, продовжуючи популяризувати українську історію та її гетьманів на своїх полотнах: ходила на мітинги, масові акції в підтримку України. На одному з таких заходів репродукцію з портретом Пилипа Орлика присутні росіяни облили зеленкою. Проте спотворений портрет набув нового змісту, привертаючи ще більше уваги до війни в Україні [2]. *«Знати минуле – прозріти для майбутнього» - це фраза з виставки плакатів батька-художника, уже помертної, в Музеї гетьманства у Києві 2019 року, яку художниця нині часто згадує.* Перебуваючи у Швеції, Н.Павлусенко працювала в державному архіві Швеції, де отримала доступ до пов'язаних з Україною документів, що дало новий ґрунт для подальшого творення.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше розглянуто творчість сучасної київської художниці Н.М.Павлусенко в межах авторського мистецького проекту «Герої козацької України».

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що творчість Н.Павлусенко в жанрі історичного козацького портрету належить до сучасних мистецьких феноменів та є помітним вкладом в розвиток українського історичного жанру живопису. Серія робіт художниці, об'єднана мистецьким проектом «Герої козацької України» являє собою низку портретів гетьманів та отаманів періоду козаччини в

авторському виконанні з високою професійною майстерністю. Кожна з робіт є авторською інтерпретацією образу на основі опрацювання значної кількості історичних джерел, що передає не лише достовірність доби, але з позначена певним психологізмом та характерністю. Означений проєкт історичного козацького портрету є вагомим внеском в популяризацію української історії та мистецтва, а також піднесення патріотизму та національно-культурної ідентичності.

Література

1. Відкриття виставки живописних портретів Наталі Павлусенко «Герої козацької України». URL: <https://oldchernihiv.com/vidkryttya-vystavky-zhyvopysnyh-portretiv-natali-pavlusenko-geroyi-kozatskoyi-ukrayiny/> (дата звернення: жовтень 2023).

2. Мироненко І. Портретистка-біженка: «Моя задача – донести до Європи, хто ми були». GromadaGroup. 26 серпня 2022. URL: <https://gromada.group/news/statti/17903-portretistka-bizhenka-moya-zadacha-donesti-do-yevropi-hto-mi-buli> (дата звернення: жовтень 2023).

3. Наталя Павлусенко [особистий сайт]. URL: <https://www.pavlusenkoart.com.ua/> (дата звернення: жовтень 2023).

4. Наталя Павлусенко: Як портрет Івана Самойловича пройшов війну. URL: <https://poglyad.tv/natalya-pavlusenko-yak-portret-ivana-samoilovicha-proyshov-viynu-article> (дата звернення: жовтень 2023).

5. Небельська А. Художниця Наталія Павлусенко: хочу залатати білі плями в історії. URL: [HTTPS://UMOLODA.KYIV.UA/NUMBER/3228/196/117036/](https://umoloda.kyiv.ua/number/3228/196/117036/) (дата звернення: жовтень 2023).

6. Павленко С. Феномен книги «Скарби шведських архівів». *Сіверянський літопис*. 2022. № 5-6. С. 171-176.

7. Павлусенко Микола Андрійович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#mw-head [in Ukrainian].

[A%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#mw-head](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#mw-head) (дата звернення: жовтень 2023).

References

1. Opening of the exhibition of portraits of Natalia Pavlusenko "Heroes of Cossack Ukraine". URL: <https://oldchernihiv.com/vidkryttya-vystavky-zhyvopysnyh-portretiv-natali-pavlusenko-geroyi-kozatskoyi-ukrayiny/> [in Ukrainian].

2. Myronenko, I. (2022). Refugee portraitist: "My task is to convey to Europe who we were." GromadaGroup. URL: <https://gromada.group/news/statti/17903-portretistka-bizhenka-moya-zadacha-donesti-do-yevropi-hto-mi-buli> [in Ukrainian].

3. Natalia Pavlusenko [personal website]. URL: <https://www.pavlusenkoart.com.ua/> [in Ukrainian].

4. Natalia Pavlusenko: How Ivan Samoilovich's portrait survived the war. URL: <https://poglyad.tv/natalya-pavlusenko-yak-portret-ivana-samoilovicha-proyshov-viynu-article> [in Ukrainian].

5. Nebelska, A. Artist Natalia Pavlusenko: I want to patch up the white spots in history. URL: [HTTPS://UMOLODA.KYIV.UA/NUMBER/3228/196/117036/](https://umoloda.kyiv.ua/number/3228/196/117036/) [in Ukrainian].

6. Pavlenko, S. (2022). The phenomenon of the book "Treasures of Swedish Archives". *The Northern Chronicle*, 5-6, 171-176 [in Ukrainian].

7. Mykola Andriyovych Pavlusenko. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#mw-head [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 04.10.2023
Отримано після доопрацювання 09.11.2023
Прийнято до друку 17.11.2023*